UIT EN OVER DE MINAHASSA.

V. BESTUUR.

DOOR

L. ADAM.

CONTROLEUR BINNENL. BEST.

Men kent in de Minahassa drieërlei soort inheemsche rechtsgemeenschappen: den geterritorialiseerden stam, de familie en de negorij.

De eerste door Prof. Wilken (zie *Verspreide geschriften* deel I blz. 305 en 306) pakasaän genoemd¹⁾, een woord, dat in den volksmond in dien zin niet bestaat — is sedert de eerste reorganisatie van 1856 allengs sterk haar kracht van eenheid gaan verliezen. Hare oorspronkelijke ontwikkelingsfasen zullen wel de horde en de daaruit ontstane zwerfstam geweest zijn; naar de sociale organisatie van die ongeordende gemeenschappen te gissen is echter niet alleen ondoenlijk, maar ook van te weinig beteekend belang voor de kennis van het huidige districts- en dorpsbestuur. Veel meer verdient de zich vestigende stam onze aandacht.

Wat daarvan aan schriftelijke gegevens bekend is, vindt men in de door J. G. F. Riedel in het Tomboeloe'sch en Maleisch geschreven geschiedenis van de Minahassa, de in het Tijdschrift van Ind. Taal-, Land- en Volkenk. gepubliceerde artikelen: «De vroegere regten en verplichtingen der vrije Alifoeroes van Noord-Selebes» (deel 18 blz. 157 e. v.), en «Het oppergezag der vorsten van Bola'ang over de Minahassa» (deel 17 blz. 505), en het artikel over landbezit in Tijdschrift van. Nijv en Landb. in N.-I., deel XIV (1869); en ten slotte vooral in de belangwekkende en geestige «Beschrijving der zeden en gewoonten van de bewoners der Minahassa door den gouverneur der Molukken Robertus

¹⁾ Deze benaming werd — ten onrechte — ook gebruikt door res. J. E. Jellesma (zie de Minahassa en eenige andere streken der residentie Menado blz. 73 e. v.) en door prof. v. Vollenhoven in zijn *Adatrecht v. N. I.* blz. 328.

Padtbrugge» (Bijdragen Kon. Instituut v. T. L. en V. serie III deel I, die om de uit eigen aanschouwing in 1679 opgeteekende gegevens eene onmiskenbare waarde voor de kennis der Indlandsche maatschappij uit dien tijd heeft.

Overigens is men aangewezen op mondelinge mededeelingen van de verscheidene intellectueelen onder het volk, die eenige studie van de nationale geschiedenis gemaakt hebben, eene gebrekkige historiographie weliswaar, doch waarvan een nuttig gebruik te maken is.

Daarnaast werden ter vergelijking geraadpleegd de door dr. Adriani en dr. Kruyt ¹⁾ beschreven primitieve volksordeningen der Toradja's, die deze beide geleerden nog in ongerepten oer-vorm hebben kunnen bestudeeren.

Door vergelijking dezer gegevens zijn wel enkele aanwijzingen omtrent de ontwikkeling van den ouden Minahassischen stam te geven.

De eenheid, waaraan dit land zijn naam te danken heeft, was eertijds verre te zoeken. De legende spreekt wel van eene gemeenschappelijke afstamming en een vredelievend bestaan naast elkander der drie belangrijkste volksgroepen, de Tomboeloe, de Tontèmboan en de Tonséa, maar erkent toch ook na de plichtigheid bij den «Watoe Pinewètèngan» ²⁾ een verwoeden onderlingen krijg, die trouwens alle primitive volkeren in hun oerbestaan gekend hebben. Zoo is dan ook te verklaren, dat die stammen de vruchtbare vlakten, althans als woonplaats schuwden en zich vestigden in zwaar gepallisadeerde dorpen op de toppen der bergen, in het diepst van het woud.

Doch het dorp kon niet ten eeuwigen dage de stamgenooten bijeenhouden. Gebrek aan gronden en tweedracht waren de meest voorkomende oorzaken tot verhuizing ³⁾. In het eerste geval, bleef de nieuwe vestiging binnen het staatsgebied nog onder moeder's vleugelen en heette eene dergelijke vreedzame

¹⁾ Kruyt en Adriani. De Bare'e sprekende Toradja's van Midden-Celebes en vooral ook de zeer mooie lezing van dr. Adriani in het Indisch Genootschap van Februari 1916 over: „De hoofden der Toradja's”.

²⁾ Zie voor dezen steen en de daaraan verbonden legende Schwarz in het Internationales Archiv für Ethnographie band 18 blz. 45 en van denzelfden schrijver Tontemboansche teksten N°. 66.

³⁾ Vergelijk Riedel, De vroegere regten en verplichtingen der vrije Alifoe-oes van Noord-Selebes blz. 158 en 159 met Adriani en Kruyt I, blz. 118.

uitzwerming toemani', matani' (vandaar is thans nog het algemeen woord voor gehucht matani').

Tweespalt echter gaf aanleiding tot het stichten van eene nieuwe gemeenschap ¹⁾ die zich buiten het gebied van den moederstam in nog ongeoccupeerde, maagdelijke wouden eene woonplaats zocht. Zoo zijn mogelijk uit de oerstammen der Tomboeloe' bijv. Tomohon - Sarongsong Tombaririe, uit den Tontemboanschen stam Roemo'ong, Tombassian, Tompaso', Sonder ²⁾ Kawangko'an geworden. De thans bestaande hoofdplaatsen — allen complexen van verschillende zelfstandige negorijen — die genoemde namen dragen, waren, enkele uitgezonderd, de oorspronkelijke vestigingen dier stamdeelen; van hieruit had dan op de bovenbeschreven wijze emigratie naar elders plaats, soms zeer ver weg, zonder dat het verband met de moeder-negorij verbroken werd; vandaar, dat men nog in de negentiende eeuw aan de overzijde van de Rano-i-apo' negorijen vond, die vanuit Sonder en Kawangko'an bestuurd werden.

Merkwaardig is, dat deze stamband zoolang vast is gebleven, waar in Midden-Celebes en elders kleinere rechtseenheden al spoedig in kracht toenamen ten koste van het algemeen stamverband. Niet onwaarschijnlijk echter zal het sluiten van een bondgenootschap — waartoe de oude Minahassische stammen wegens de voortdurende aanvallen van Bola'ang Mongondou gedwongen waren, op de kracht der stameenheid wel eenigen invloed uitgeoefend hebben. Ook werkte daartoe al mede dat de O. I. C., wier hulp in 1654 ingeroepen was, die eenheid handhaafde door de levering van verschillende artikelen stamgewijze te eischen; het gezamenlijk bijeenbrengen van de verplichte leverantiën versterkte den stamband beduidend.

Ook onder het Staatsbestuur, toen de Overheid zich meer dan de O. I. C. aan de inwendige bestuursaangelegenheden gelegen liet, werd de stam klaarblijkelijk als rechtsgemeenschap erkend; tenminste in 1824 bij de eerste bestuursordening van de Minahassa werd dit land in zeven en twintig zoogenaamde *balaks* verdeeld.

Omtrent dezen naam eene kleine uitweiding.

¹⁾ Zie Padtbrugge t. a. p. blz. 315.

²⁾ Sonder heeft zich naar de door J. A. T. Schwarz verzamelde Tontemboansche teksten eerst in het midden der achttiende eeuw van Kawangko'an afgezonderd. Zie de typische verhalen 64 en 65 dezer Teksten.

Volgens Riedel, Graafland en velen uit het volk zelve zou dat woord afgeleid zijn van het Hollandsche woord balk. De stamhoofden toch waren indertijd verplicht tot het leveren van balken, voor den bouw van enkele Compagnieswerken (fort, woningen enz.); zij zouden daaraan hun naam van kapala balak te danken hebben. Deze vergezochte woordaflleiding is door Dr. N. Adriani bestreden in een in het T. v. Ind. T. L. en V. deel 52 ¹⁾ verschenen artikel waarin deze zeer bevoegde talenkenner op goede gronden aantoonst, dat het woord «balak» van vreemde smetten vrij is en afgeleid van walak = stam, stamgebied, terwijl het stamhoofd kepala im balak (Tt.) of kepala oem balak (Tb.) heette ²⁾.

Dit is dan ook het eenig werkelijk nog thans in het volk levend woord voor stam, hetzij als zwerf- of gevestigde stam, hetzij in de beteekenis van stamgebied; het woord pekasaän is, zooals gezegd, totaal onbekend.

De namen der zeven en twintig walaks van 1824 verdienen vermelding aangezien zij nagenoeg de oorspronkelijke stammen en stamdeelen der Minahassa weergeven en de hieronder te bespreken latere bestuurshervormingen hen niet meer erkend hebben:

Menado	Tondano Touliang	Kawangkò'an
Aris	Tondano Toulimambot	Sonder
Negri-baroe	Tomohon	Tompaso'
Bantik	Rembokken	Tonsawang
Kakaskassen	Ka'kas	Ponosakan
Tondano-dibawah	Langoan	Ratahan
Kalabat	Tonsarongsong	Pasan
Kalabat-di-atas	Tombassian	Tonséa'
Tombaririe	Roemo'ong	Likoepang

Reeds bij de reorganisatie van 1856 (Stbld. N°. 28) viel Tondano-di-bawah af, en werden de walaks voor het eerst in de ambtelijke taal districten genoemd. Te beginnen met het jaar 1871 zijn die districten al meer en meer hunne beteekenis van adatseenheid gaan verliezen en zijn zij administratieve eenheden geworden.

Zij bleken allengs te klein te zijn en werden door samenvoeging

¹⁾ Blz. 126 tot en met 130.

²⁾ Zie ook Schwarz, Tontemboansch-Nederlandsch woordenboek blz. 573 eerste kolom.

vergroot. Loffelijk was het streven van het Bestuur om zooveel mogelijk kleine eenheden tot één district te vormen en zoo min mogelijk tot splitsing over te gaan.

(Voorbeelden: Pasan, Ratahan en Ponosakan in 1871 en 1880; Ka'kas en Rembokken in 1879, Tomohon en Sarongsong in 1880, Aris, Negri-baroe, Klabat di-bawah vereenigd tot district Menado in 1881 en 1884, Klabat-di-atas, en Likoepang vereenigd tot Maoembie in 1884).

In twee gevallen dwongen de omstandigheden tot splitsing. In de eerste plaats geschiedde dit met het gebied aan de overzijde van de Rano-i-Apo', dat in 1882 verdeeld werd onder de districten Tompaso' en Roemo'ong, een weliswaar ingrijpende, doch zeer heilzame maatregel.

Daar toch — ik stipte dit boven reeds terloops aan — lagen op een afstand van 40 à 50 paal der districtshoofdplaats, daarvan gescheiden door het gebied van andere districten, negorijen, die onder de districten Sonder, Kawangko'an en Tompaso' ressorteerden, een toestand, die Graafland ¹⁾ zeer terecht »allerdwaast« noemde.

Het tweede voorbeeld van districtsverbrokkeling waartoe de omstandigheden noodzaakten was de splitsing van het district Kakaskassen onder de districten Tombaririe, Tomohon en Menado (1908). En toen in hetzelfde jaar ook nog de districten Roemo'ong en Tombassian vereenigd werden, bleven er aan echte rechtsgemeenschappen nog over alleen Tonsawang, Bantik, Sonder, Kawangko'an Lango'an en Tonséa'.

Toch waren zelfs uit samenvoeging ontstane districten nog te klein. Op Java bijv. heeft men gemiddeld één Inlandsche ambtenaar van het districtsbestuur op 22.108 zielen; voor Sumatra's Westkust is dit 13.600, voor Tapanoeli 9100 en voor de Minahassa 5900. Daarom is in 1918 wederom een nieuwe districtsindeeling voorgesteld, waarbij zooveel mogelijk eenzelfde-taal-sprekende districten bijeengevoegd werden.

Een terugkeeren dus eigenlijk tot den oer-toestand. Geheel zuiver kon het beginsel niet altijd doorgevoerd worden. Zoo was men wel genoodzaakt het kleine Bantiksche gebied met een zielental van $\pm$ 4400 en een volkje, dat steeds eene zelfstandige plaats heeft ingenomen en een taal spreekt, behoorende tot de

¹⁾ Zie deel I blz. 58.

half-vocalische Sangir-Talaut-talengroep, te voegen bij Menado, waar men buiten en gedeeltelijk ook in de kotta Tomboeloe'sch, ééne der Minahassische talen spreekt. Ook aan 'het zelfstandig bestaan van het district Tonsawang met een zielental van 7140, waar het met het Tontèmboansch verwant Tonsawangsch gesproken wordt, moest noodzakelijkerwijze een einde gemaakt worden; het kleine gebied zal gevoegd worden bij Pasan-Ratahan-Ponosakan en van het nieuwgevormd district Ratahan een onderdistrict worden.

Zoo is dan nagenoeg overal de oorspronkelijke walak, de uit dengevestigden stamgeworden adatrechtelijke eenheid, aanvankelijk door Compagnie en Gouvernement erkend, allengs om praktische redenen gedegegradeerd tot een onderdeel van het huidige district, doch zonder de verwantschap van de inwoners der aaneengevoegde districten geheel uit het oog te verliezen.

Ook de bestuursorganisatie is in den loop der tijden gewijzigd.

In de primitieve Minahassische maatschappij was natuurlijk reeds een kiem van bestuur te vinden.

Was de stam beducht voor voortdurende dreigende aanvallen der vijanden, dan zal de heldhaftigste en dapperste der ingezetenen, in de stille dagen echter de wijste, de oudste wel het bewind gevoerd hebben ¹⁾.

In den krijg waren die hoofden de voorvechters (teteroesan, si moewoeaja Tt.), in vreedstijd niet meer dan leiders bij de uitvoering der door de voorouders nagelaten en stipt toegepaste adat. ²⁾

Belangrijke beslissingen kon het hoofd niet nemen dan na beraadslaging met de «eigenaars der kookplaatsen» en niet vóórdat hij (evenals het Toradja'sch hoofd) volkomen verzekerd was van de instemming der anderen. ³⁾ Het stamhoofd was dus niet anders dan een «primus inter pares», geen despoot, geen tyran.

¹⁾ Zie Riedel t. a. p. blz. 158.

²⁾ De heer Worotikan deelde mij mede, dat men een stamhoofd vroeger in het Tb. placht te noemen si lalaja oem banoea — de vlag der negorij. Riedel zegt, dat de leiders van den stam in de legendarische verhalen heeten: wailan (de groote) en de makaroea siau (de „twee maal negen”) en de makateloe pitoe (de „drie maal zeven”). Zie Tijdschr. v. N. en L. in N.-I. deel 14 blz. 2. Ook gebruikt Riedel het woord pa'endo'n toe'a (H) hetgeen letterlijk beteekent de „tot oudste genomene”.

³⁾ Verg. Riedel. De vroegere regten en verplichtingen enz. t. a. p. blz. 158 met Adriani en Kruyt I blz. 125 en 126 en de bovenvermelde lezing van dr. Adriani over de Toradja'sche hoofden.

Eerst wegens bijzondere omstandigheden ging deze positie zich wijzigen.

Naast het hoofd, den leider, den onderhandelaar met de vertegenwoordigers der vreemde stammen, den beslechter der geschillen in den stam, stonden de bemiddelaars tusschen den stam en de geesten of goden, de priesters, die ook tot de aanzienlijken van den stam behoorden, de z.g. *aka im* (oem) *banoa* (nog thans bekend in de beteekenis van adel, of de notabelen der negorij). Schier ontelbaar zijn de verschillende benamingen der priesters van het Minahassisch heidendom. Zoo had men de over de geheele Minahassa bekende *tona'as*¹⁾, die vooral bij de stichting van negorijen eene groote rol speelde, voorts de *lele'en* (Tb.) of de *tona'as in oema* (Tt.), de tuinpriester, die in landbouwaangelegenheden zijne tusschenkomst moest verleenen; de *walian*, bij den stam der Tomboeloe' bij uitsluiting of meestal een man, bij de andere stammen bij voorkeur eene vrouw, de algemeene priester(es) de *shamaan*, die zijn (haar) gewijden arbeid verrichtte bij offerfeesten (*fosso's*), bij naamgeving, bij het huwelijk, de eedsaflegging, die tevens was medicijnmeester, beroepszanger en -danser²⁾. Deze priesters nu, vormden een op zich zelf staanden stand — eene zeldzaamheid in den Archipel³⁾ — met eene voor de oud-Minahassische maatschappij onbekende hiërarchie: zoo stonden aan het hoofd van de verschillende *tona'as* (de *tona'as masainsang*, de *tona'as maowa'enz.*) de *tona'as wangko* (de groote priester), aan het hoofd der *walians* de *walians toewa*. Hunne macht en invloed waren niet gering; juist omdat zij van hun bedrijf eene voordeelige kostwinning maakten en omdat zij talrijk waren werd hunne heerschappij een tyrannie⁴⁾, waaraan het Christendom eene einde gemaakt heeft.

In deze priesterheerschappij nu, lag wellicht de kiem van een meer despotisch bestuur. De stamhoofden zagen met afgunst den stijgenden invloed der priesters, en om hun eigen macht

¹⁾ Zie J. A. T. Schwarz. *Tontemboansch-Nederlandsch woordenboek* blz. 471 en 472 en *Tontemboansche teksten* de inleiding op groep VIII blz. 247 e. v.

²⁾ Zie voor verdere bijzonderheden omtrent deze priesters *Mededeelingen v. h. Nederlandsch Zendelinggenootschap* deel VII blz. 118 e. v.

³⁾ Zie de verspreide geschriften van Prof. Dr. G. A. Wilken deel III blz. 377 en Dr. Adriani, *Het animistisch heidendom als godsdienst* (Onze Eeuw 1918 blz. 163).

⁴⁾ Zie Adriani t. a. p. blz. 163.

te versterken en te vergrooten trachtten zij naast hun wereldlijke ook een geestelijke macht uit te oefenen.

Van reeds lang overleden heidensche kapala's oem (of im) balak is het nu nog bekend dat zij naast bestuurder ook tona'as wangko of hoofdwalian waren ¹⁾.

De O. I. C. werkte het euvel van deze despotie in de hand; zij versterkte de positie der hoofden, die zij noodig had voor de door haar opgeëischte leverantiën; dat de hoofden van hunne macht tegenover het volk misbruik maakten, liet haar onverschillig. Toch is het bestuur in deze landen nooit monarchaal-despotisch geworden, zooals in Ternate en zelfs tot op de eilanden vlak aan de kust van Menado ²⁾ waar het in de Minahassische talen niet voorkomend woord kolano of korano (d.i. vorst, koning) bekend was.

Onder het Staatsbestuur, dat vooral na 1854 het beginsel van bescherming der bevolking tegen de willekeur van wien ook huldigde, kwam een scherper toezicht van het Europeesch bestuur en werd knevelarij zeer sterk tegengegaan. Tegelijkertijd echter werden de hoofden, wellicht om de aan Nederland betoonde trouw in den Java-Oorlog, met aanzien overladen. Hunne rangen, titels, onderscheidingsteekenen en eerbewijzen werden in 1858 (St. No. 69) geregeld. Het districtshoofd, vroeger «kepala balak» genoemd, kreeg thans den tot op den huidigen dag bestaanden titel van hoekoem-besar, naar het in de inheemsche talen algemeen bekend woord oekoeng, dat hoofd beteekent ³⁾.

Onder den hoekoem-besar stond de hoekoem-kadoewa, die aan het districtshoofd toegevoegd werd en aan wien de laatste allerlei werkzaamheden kon opdragen. Aan sommige districtshoofden werd als bijzondere onderscheiding de titel van »Majoor« gegeven. Omtrent de oorsprong dezer benaming verkeert men in het onzekere, doch met Graafland (deel II blz. 60 noot 3) kunnen

¹⁾ Zie voor soortgelijke toestanden in Midden-Celebes Adriani in Ind. Gen. t. a. p. blz. 119. Het woord tona'as beteekent behalve priester ook chef, leider, baas (Tontemb.-Nederl. woordenboek blz. 472). Zie ook Padtbrugge t. a. p. blz. 312 en J. N. Wiersma Geschiedenissen van Ratahan en Passan, Bijdr. T. L. en V. 3e volgr. 6e deel blz. 220.

²⁾ Zie Riedel. Het oppergezag der vorsten van Bola'ang over de Minahassa t. a. p. blz. 510.

³⁾ De vertaling van hoekoem-besar door groot-rechter (Graafland deel I blz. 60) is onjuist.

De kepala's djaga (negerijbestuursleden) heeten nu nog sé oekoeng.

wij aannemen, dat zij ontstaan is uit de door de Spanjaarden aan de stamhoofden verleenden titel van hoekoem (ten rechte: oekoeng) major (groot hoofd). Na de z.g. »toeloengan« d.i. de hulpverleening in den Java-oorlog, heeft de Regeering aan districts-hoofden, die hulptroepen aangevoerd hadden dezen titel van Majoor verleend; daarna is het een onderscheidingstitel geworden.

Ook werden de districtshoofden met allerlei waardigheids-teekenen (den stok met gouden en zilveren knop en een zonnescerm) begiftigd, terwijl zij als eerbewijs recht hadden »bij gezamenlijke vergadering« een saluut van negen schoten te ontvangen, zelfs werden de districtshoofden die den stok met gouden knop voerden, met een kapitein of luitenant der landmacht gelijkgesteld.

Hoewel het Gouvernement aldus het aanzien der hoofden verhoogde, toch beschouwde men hen volkomen als volkshoofden d.w.z. als door het volk zelf gekozen en bezoldigde hoofden.

Zoowel de volkskeuze of beter: volkselectie ¹⁾ als de bezoldiging waren echte aloude adatinstellingen.

De verkiezing van den »kapala balak« werd zooals Resident Wenzel in zijne hoogstbelangwekkende, door Riedel in het Tijdschrift voor T. L. en V. deel 18 gepubliceerde Memorie (bl. 525) omtrent de toestanden in de Minahassa in 1825, mededeelt, zooveel mogelijk overgelaten »aan de gezamenlijke Hoekoems (ten rechte: Oekoengs) van het district», doch eene aanwijzing met algemeene stemmen door alle gezinshoofden van een uiteraard niet al te groote walak, schijnt ook niet onbekend geweest te zijn. Reeds toen moet het Europeesch bestuur invloed op de keuze uitgeoefend hebben. Gewoonlijk was het hoofdschap erfelijk; de oudste zoon (de »Majoor Moedah«) meestal reeds te voren als hoekoem-kadoea in het district werkzaam, volgde den vader op.

Ook wat hunne inkomsten betreft waren »eerste en tweede districtshoofden«, zooals de nu nog algemeen bekende titulatuur der hoekoems-besar en-kadoewa luidt, afhankelijk van hunne onderhoorigen. In de bovengenoemde Memorie is van die inkomsten eene opsomming gegeven (zie blz. 532 en 533); de bijdragen van de walak bestonden uit: gedeelten van jachtbuit of vischvangst, van het buiten de walak met huizenbouwen verdiend loon (vooral in Tondano); uit hulp bij aanleg, bewerking en oogst van padituinen

¹⁾ Vergelijk voor deze electie, die gewoonlijk met erfelijkheid van het ambt gepaard gaat, prof. mr. C. van Vollenhoven. Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië I o.a. blz. 276, 412, 440, 449 465, 466, 483, en vooral 536-537.

bij het bouwen van hoofdenwoningen; uit geschenken bij het vaststellen van grensscheidingen, bij huwelijken en echtscheidingen, enz. ¹⁾ Later is de verplichte arbeid op de velden der hoofden veranderd in eene verplichte levering van eene bepaalde hoeveelheid rijst, die in 1850 op verzoek van de hoofden in eene geldelijke belasting is omgezet (f 1.— per jaar voor de hoekoems-besar en f 0.50 voor hoekoems-kadoewa), die door ieder gezinshoofd betaald moet worden (de z.g. »dapoergelden«). ²⁾ Ook hadden de hoofden recht op huis-, tuin- en staldiensten (de sawang- en pinontoldiensten), die merkwaardigerwijze niet door Res. Wenzel vermeld zijn, maar blijkbaar reeds vóór de komst van de O.I.C. bestonden.

De jaren 1879 en 1881 brachten voor de hoofden ³⁾ hoogst-belangrijke maatregelen. Het jaar 1879 de straks nog te bespreken domeinverklaring, het jaar 1881 de afschaffing van het instituut der volkshoofden (Stbld. 1881 No. 19).

Beide maatregelen veroorzaakten ontstemming, die zelfs in het moederland weerklank vond. Men betwistte namelijk de Regeering het recht de Minahassa als direct bestuurd gebied van Nederlandsch-Indië te beschouwen, en op dit recht toch waren beide maatregelen gegrond.

De belanghebbenden beriepen zich op de verschillende betoogen van den toenmaligen hoofdredacteur van de «Indische Gids», van Kesteren, volgens wien de Minahassa blijkens de met de O.I.C. gesloten contracten niet meer en niet minder dan een bondgenoot van de Compagnie was; ⁴⁾ de volkshoofden hadden dus behouden moeten blijven.

De Regeering bleek echter eene andere meening toegedaan te zijn en maakte in 1881 na jarenlang wikken en wegen, wachten en uitstellen de volkshoofden van het districtsbestuur tot landsdienaren met eene vaste bezoldiging vanwege het Gouvernement. De motiveering van dit besluit is niet bekend, doch wellicht zal de Regeering de afschaffing van een aloude instelling noodzakelijk geacht hebben, omdat de volkskeuze geen gunstige resultaten waarborgde, terwijl volks-bezoldiging de deur

¹⁾ Voor verdere bijzonderheden verwijs ik naar de genoemde memorie blz. 532-535.

²⁾ Zie *Verspreide Geschriften* van prof. G. A. Wilken blz. 377.

³⁾ Zie Riedel. *De vroegere regten en verplichtingen der vrije Alifoeroes van Noord-Celebes* t. a. p. blz. 162.

⁴⁾ Zie voornamelijk *Indische Gids* 1879 deel I blz. 449.

wijd opende voor knoeierijen op groote schaal, waarvan de bevolking de dupe werd. Toch mag men niet blind zijn voor de goede zijden van het oude bestuursstelsel. De gekozen hoofden waren gewoonlijk in hun district geboren en getogen, zij kenden en spraken de taal van het volk, kenden de nooden en behoeften van hunne onderhoorigen, waren dus echte volksvertegenwoordigers.

Maar vindt men dan deze eigenschappen niet in de huidige hoofden landsdienaren?

Volksmannen zijn zij zonder twijfel gebleven. Wel hadden priesterstand, stammenkrijg en O. I. C. van den oorspronkelijken «*primus inter pares*», de volkseselectie ten spijt, min of meer een heerscher gemaakt, maar daarmede was de democratische zin van het volk, die tengevolge van het Christendom zelfs tot sterker uiting kwam, niet verdwenen.

Wie de vergedreven autocratie van Java kent, moet zich ongetwijfeld verbazen over den geringen afstand, die in de Minahassa tusschen bestuurders en bestuurden bestaat. Een autocratisch bestuur is hier dan ook onbekend. Een ieder, die er de bekwaamheden voor bezit, is het gegeven de hoogste trede van den ambtelijken ladder te bereiken. Er zijn zelfs hoekoems-besar, die hun ambtelijk leven als dorpshef begonnen zijn! Doch er is één groot verschil met den ouden tijd. Niet alle hoofden zijn de taal van hun volk machtig. Al behoeft men zich hierover in dit kleine landje met zijn zeven talen en dialecten niet te verbazen, te betreuren is het zeker. Nu was na 1881 er voortdurend door het Bestuur naar gestreefd de hoofden zooveel mogelijk te laten in één en hetzelfde taalgebied waar zij geboren waren; tot in 1892 onder invloed van den Regeeringscommissaris Gallois, die het uit den booze achtte, dat districtshoofden in hun ambtelijk ressort tuinen en velden bezaten en de Regeering hierop attenteerde¹⁾ van de tot dusverre gevolgde methode langzamerhand afgeweken werd.

Toegegeven dient echter te worden, dat de bevorderingsrechten der belanghebbenden eene toepassing van de oude, beproefde

¹⁾ Zie het Rapport nopens den staat van zaken in de Minahassa blz. 51 en 54. De toenmalige Resident Stakman was eene andere meening toegedaan. Zie zijn boekje: *De Minahassa. Bezwaarschrift opgemaakt naar aanleiding van het rapport nopens den staat van zaken in de Minahassa uitgebracht door W. O. Gallois* blz. 85.

methode niet altijd even eenvoudig maken, doch indien er eenerzijds bij de plaatsing en benoeming der hoofden althans zooveel mogelijk rekening gehouden wordt met de taal, die zij van kindsbeen af spreken en anderzijds aan hen de eisch gesteld wordt om de taal van hun ressort te leeren ¹⁾, dan zal een groot bezwaar van de afschaffing der volkshoofden weggenomen zijn.

Het ontwikkelingspeil van de Minahassische bestuursambtenaren is sedert de reorganisatie van 1881 aanmerkelijk verhoogd. Nagenoeg alle der thans in functie zijnde hoofden hebben de voormalige hoofdenschool van Tondano afgeloopen; zij spreken dan ook in tegenstelling met het gros der Javaansche ambtenaren Hollandsch, sommigen van hen, zelfs vloeiend.

Tot vóór 1919 was echter hunne bezoldiging niet in overeenstemming met deze ontwikkeling.

Nu noodzaakten meer hun aanzien en hunne beschaving dan de betrekkelijk geringe werkzaamheden en de kleine uitgestrektheid der ressorten tot eene verhooging der bezoldiging. Daarom is dan ook door Resident Kroon aan het reeds besproken voorstel van vergrooting der districten eene positieverbetering der hoofden verbonden! In de aan den Volksraad aangeboden ontwerp-begrooting 1918 deel I blz. 39 vindt men het voorstel der Indische Regeering. De eerste districtshoofden hadden een tractement van f 100.— tot f 200.—, de tweede districtshoofden een van f 65.— tot f 100.—; bij de begrooting was gerekend op een salaris van f 200.— tot f 300.— voor eerste en eene van f 100.— tot f 150.— voor tweede districtshoofden, terwijl voor aanschaffing van schrijfbehoeften (resp. f 2.50 en f 1.50 per maand) en voor reiskosten (resp. f 25.— en f 15.—) toelagen werden verleend.

Bij de behandeling der begrooting in de eerste Volksraadszitting moest de heer F. Laoh, een der beide Minahassische leden, erkennen wel met deze positieverbetering verheugd te zijn, doch nog niet voldaan, waarom door hem en nog enkele anderen eene motie ingediend werd om de tractementen der Minahassische ambtenaren op gelijke hoogte te brengen met die hunner Javaansche collega's. Deze motie werd tegen het advies van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur door den Volks-

¹⁾ Een niet al te strenge eisch! Behalve het Bantiksich, Ratahansich en Ponosakansich, met hunne kleine taalgebieden, zijn de Minahassische talen en dialecten betrekkelijk nauw verwant.

raad aangenomen ¹⁾ en zelfs door den Minister van Koloniën overgenomen, zoodat de Minahassische hoofden eene schitterende positieverbetering wacht.

Niet alleen ten aanzien van zijn gebied en zijn bestuur, maar ook ten opzichte van zijne grondrechten heeft het district (walak) van zijne oorspronkelijke eenheid moeten verliezen.

Evenals op Java de desa, in Sumatra's Westkust de nagari, in Zuid-Sumatra de marga en de doesoen, zoo had ook vanouds de walak een bijzonder recht over alle binnen haar gebied liggende bebouwde en onbebouwde, zoowel geoccupeerde als nooit-ontgonnen, nog met bosschen bedekte gronden. Dit recht, in onze Europeesche rechtssystematiek onbekend, is door prof. mr. C. van Vollenhoven beschikkingsrecht genoemd ²⁾; men leert het 't best kennen in zijne vele uitingen.

Reeds vanouds had iedere stam een gebied waarbinnen alleen en uitsluitend zijne onderhoorigen naar hartelust mochten ontginnen, houthakken en boschproducten verzamelen. Niet-stamgenooten werd deze bevoegdheid ontzegd, en om de bosschen tegen hun eventueele aanrandingen te beschermen werden, naar Riedel ³⁾ mededeelt, door het stamhoofd patrouilles uitgezonden, die de bosschen moesten doorkruisen. Natuurlijk kregen na de beëindiging der stammenoorlogen de niet districtgenooten meerdere rechten. Met vergunning van het betrokken districtshoofd mochten zij in het gebied buiten hun stam houtkappen en producten inzamelen; zelfs werden hun gronden afgestaan, doch het recht hierop was niet van duurzamen aard. Voor het kap- en zamelrecht hoefden zij nooit, voor het ontginningsrecht slechts zelden eene recognitie of huldegift te betalen mits zij huis-, tuin- en staldiensten bij het betrokken districtshoofd verrichtten. Indien eene gift betaald werd bestond zij gewoonlijk uit een gedeelte van den oogst, dat ten bate van het betrokken district kwam.

Bekend zijn nog andere uitingen van dit beschikkingsrecht. Wilken ⁴⁾ deelt ons in zijn opstel: «Het Landbezit in de Mina-

¹⁾ Zie Handelingen blz. 370 en 371.

²⁾ Zie vooral mr. C. van Vollenhoven. *Miskenningen van het adatrecht* blz. 19. Termen als eigendom, soevereine eigendom, gemeenschappelijk bezit e.d. geven het begrip niet juist weer.

³⁾ Zie Riedel. *De vroegere regten en verplichtingen der vrije Alifoeroes van N. Selebes* t. a. p. blz. 161.

⁴⁾ Zie de *Verspreide Geschriften* van prof. G. A. Wilken deel II blz. 360—361; zie ook Graafland deel I blz. 149.

hassa mede» mede, dat de districtsgenooten niet elk jaar naar willekeur hunne gronden konden bebouwen; het districtsbestuur wees, in vereeniging met het negorijbestuur, elk jaar de plaats aan, waar de tuinen aangelegd moesten worden.

Wie in dat aangewezen complex geen grond had moest dien huren van anderen; zelfs had het districtsbestuur de bevoegdheid om, indien vele personen op de aangewezen plaats geen gronden bezaten, de rechten van de betrokken familiën of personen op die gronden tijdelijk te doen stil staan en ze om niet aan negorijgenooten af te staan; na het oogstjaar kregen rechthebbenden hunne gronden weer terug. Deze gewoonte is thans nog niet geheel verdwenen; het recht echter is meer en meer overgegaan aan het negorijbestuur alleen, en komt het slechts voor in die dorpen waar nog gronden in overvloed bewerkbaar zijn en het in verband met de wildezwijnen-plaag wenschelijk is aanééngesloten bouwvelden in bewerking te nemen.

Het districtshoofd heeft ook reeds vanouds een soort onteigeningrecht ten algemeenen nutte, speciaal voor het stichten en uitbreiden van dorpen. Was het noodzakelijk daartoe te beschikken over grond dan had de bezitter (toean tanah) dien grond om niet af te staan¹⁾; mocht de negorij echter eens verplaatst worden, dan vervielen de gronden weder aan den oorspronkelijken rechthebbende. Ook deze uiting van het beschikkingsrecht is bestemd allengs geheel te verdwijnen. Eerst ging de bevoegdheid over van districts- aan negorijbestuur, daarop eischte resident Jellesma in 1901 dat voor den afstand van den grond eene behoorlijke schadeloosstelling werd betaald, en thans is zij met het beperkt bezitsrecht in de meerdistricten in Tonséa, in Menado. Kawangko'an, Sonder, Amoerang, verdwenen en is aldaar eene bemoeienis van het negorijbestuur met het uitbreiden van dorpen en het behuizen van negorijgenooten uitgesloten.

Ten slotte zij nog op eene derde uiting van het beschikkingsrecht gewezen n.l. het verbod om grond te vervreemden aan anderen dan districtsgenooten; alleen door zich in het district te vestigen kon men districtgenoot worden en het recht verkrijgen om grond te koopen. Eene betere verhouding tusschen

¹⁾ Zie K. L. J. Enthoven. Het adatrecht der inlanders in de jurisprudentie blz. 118—119, Adatrechtbundel III blz. 144, 163, 166 en E. J. Jellesma, De Minahassa en eenige andere streken der Residentie Menado blz. 22.

de bewoners van aan elkander grenzende districten was de reden, dat ook deze adat tot het verleden ging behooren.

Zoo moest het oude eerbiedwaardige adatbeschikkingsrecht ¹⁾ om economische en staatkundige redenen van zelf wel langzamerhand afslijten.

Den doodsteek bracht echter de vermaarde speciale domeinverklaring van 1877 (Ind. Stbld. N°. 55), waarbij de Regeering allen grond in de Minahassa als landsdomein beschouwde. Deze Regeerings-daad was eene consequente uitvoering en toepassing van een door het Opperbestuur vastgesteld beginsel ²⁾. Feitelijk was dan ook reeds door de kroonordonnantie van 1875, de in 1870 voor Java en Madoera uitgesproken domeinverklaring, op alle Gouvernementslanden in de Buitengewesten toepasselijk verklaard, doch de Regeering achtte blijkbaar een speciale regeling voor de Minahassa in genoemd Stbl. nog noodig.

Deze speciale domeinverklaring bracht een agitatie te weeg, die zelfs oversloeg naar het moederland. Op 31 Maart 1877 reeds dienden drie en twintig Minahassische hoofden eene verzoekschrift aan den Gouverneur-generaal en de Tweede Kamer in om intrekking van de domeinverklaring, vernieuwing van het contract tusschen het Land en de Minahassa onder voorwaarde, dat de laatste nog steeds als bondschappelijk land beschouwd zou worden en ten slotte de uitvaardiging van eene verbodsbepaling ten verkoop van gronden aan niet-Minahassars ³⁾.

De Indische pers werd van alle zijden ingelicht en weldra begonnen ook in Holland de pennen in beweging te komen.

Het zou mij te ver voeren van al de in de tijdschriften en dagbladen verschenen artikelen een overzicht te geven ⁴⁾. Het hoofdbezwaar van alle tegenstanders berustte op het door hen vermeend feit, hierboven reeds vermeld, dat de Minahassa op grond van oude contracten, niet eens tot het direct bestuur

¹⁾ Omtrent dit recht bestaat, wat de Minahassa betreft, eene zeer uitgebreide litteratuur. In de door het Koloniaal Instituut uitgegeven „Pandecten van het Adatrecht” vindt men verscheidene aanhalingen uit deze litteratuur met vermelding der bronnen. Zie o. a. deel I bl. 144 e. v., 253 e. v., 370 e. v., 435 e. v., 571 e. v., blz. 589 N°. 1841 en 1842 en blz. 590 N°. 1843—1845.

²⁾ Zie Stbd. 1870 N°. 118 art. 1 en art. 20 J°, Stbid. 1875 N°. 199a.

³⁾ Het verzoekschrift staat in zijn geheel in den Indischen Gids van 1879 deel I blz. 463—466.

⁴⁾ Zie o. a. Ind. Gids 1879 I 449 vg., II 112; 435 vg.; 688 vg.; Ind. Gids 1883 deel I blz. 927 e. v.; Ind. Gids 1892 deel II b. 2027 vg. Verder: Indisch Genootschap 8 December 1891.

gebied van Nederlandsch-Indië behoorde en de Regeering dus de bevoegdheid miste eene domeinverklaring toepasselijk te verklaren. Nu moet door den resident Swaving, die de ondankbare taak te vervullen had, de domeinregeling in te voeren, in eene vergadering met ambtenaren hoofden en particulieren gezegd zijn, dat in 1870 door de Hooge Regeering aan den resident in een breed uitgewerkt Regeeringsstuk te kennen gegeven was, dat in den gevestigden toestand der Minahassa geen aanleiding gevonden werd om dat land nog uitdrukkelijk tot gouvernementsgrondgebied te verklaren.

Wellicht beschouwde daarom de oud-resident van Menado en oud-directeur B. B. C. Bosscher, die zijn laatstgenoemd ambt tusschen 1860 en 1870 vervulde en ook een tegenstander der domeinverklaring was, de kwestie voorzigtiglijk geheel afscheiden van de vraag bondgenoot of onderdaan¹⁾.

Een ander bezwaar tegen domeinverklaring, later nog eens door den heer van Kol²⁾, na zijn bezoek in de Minahassa, opgerakeld, was, dat de bevolking er schade van zou ondervinden, doch wij weten uit het geschrift van den oud-resident Jellesma³⁾ die van 1876 tot 1886 controleur in de Minahassa was, en uit de Regeeringsverklaring in het Koloniaal Verslag van 1877⁴⁾, dat eene domeinverklaring noodzakelijk was, omdat «sedert 1870 niet zelden bebouwde gronden door Inlandsche bezitters of woeste gronden door de districtshoofden aan Europeanen» werden verkocht.

Jammer is het, dat door de tegenstanders zoo weinig gebruik is gemaakt van het sterkste wapen: de adat; want hieraan valt niet te twifelen: er is onmiskenbaar strijd tusschen de domeinverklaring en de volksrechten op den grond, zooals zij toentertijd door Wilken en in de officiële «Verzameling van vragen, de regten betreffende welke in de Gouvernementslanden der residentie Menado op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend» (kortelijk het «Resumé van Menado» genoemd) van 1876 zijn beschreven⁵⁾. De motieven van de Regeering vóór hare beslissing moeten dan wel zóó sterk zijn geweest, dat zij zich genoodzaakt zag te handelen in strijd met haar eigen grondbegin-

¹⁾ Zie zijn artikel in den Indischen Gids 1879 deel II blz. 435 vg.

²⁾ Zie zijne nota overgelegd bij de Ind. Begr. v. 1902.

³⁾ Jellesma t. a. p. blz. 79 ev.

⁴⁾ Blz. 100 en 101.

⁵⁾ Zie C. van Vollenhoven, Miskenningen van het adatrecht 26—27.

sel: de handhaving der «instellingen en gebruiken» van het volk.

Geeft men echter met prof. van Vollenhoven en prof. Kleintjes¹⁾ aan de domeinverklaring deze uitlegging, dat het gouvernement alleen zooveel recht overblijft als het na aftrek van alle in landsche rechten op den grond overhoudt, dan is toch door de domeinverklaring het beschikkingsrecht niet geheel vermoord.

Wel werd het oorspronkelijke adats-ontginningsrecht der bevolking na de vroegere z.g. ontginningsordonnantie van 1879 en 1896 en het huidige Agrarisch reglement²⁾ in vele opzichten beperkt; zoo is dit recht niet alleen voorbehouden aan een districtsgenoot, maar kan ook een niet-districtsgenoot zich een duurzaam bezit buiten zijn eigen district verwerven; verder is niet alleen het districtshoofd, doch ook het hoofd van plaatselijk bestuur bevoegd tot het verleen van vergunningen tot ontginning, ja zelfs kan sedert de inwerkingtreding van het nieuw Agrarisch reglement (1 April 1919) ook de hoekoem-toewa voor tijdelijke ingebruikneming, zooals het in de nieuwe wetgeving luidt, van kleine complexen grond zijne toestemming geven³⁾.

Ook kan de vergunning niet onvoorwaardelijk verleend worden en is zij aan bijzondere bedingen gebonden (artikel 4 van het Agrarisch reglement).

Doch is het ontginningsrecht aan banden gelegd, ten aanzien van het weide-, hak- en zamelrecht zijn de oude gebruiken nog in het leven gelaten (zie artikel 8 van het Agrarisch reglement), echter «met inachtneming van de daaromtrent uitgevaardigde of nader uit te vaardigen regelen». Ter voorkoming van een bandelooze ontvouding heeft resident Stakman in 1891 het recht om hout te hakken afhankelijk gesteld van eene op zegel gestelde vergunning van het districtshoofd. Nog steeds is deze bepaling

¹⁾ Zie C. van Vollenhoven. Miskenningen enz. blz. 31 en prof. Ph. Kleintjes. Het staatsrecht van Nederlandsch-Indië deel II (2de druk) blz. 356. Anders: mr. J. de Louter. Handboek van staats- en administratief recht voor Nederl. Indië (6de uitgave) blz. 598.

²⁾ Zie Staatsblad 1918 N°. 80 in werking getreden op 1 April 1919.

³⁾ Schrijver dezes betwijfelt of men deze gelegenheid tot tijdelijke ingebruikneming wel zal benutten. Het geval, dat de wetgever met deze bepaling op het oog had (zie blz. 26 van het afzonderlijk uitgegeven Agrarisch reglement met toelichting) bestaat niet. De door het districtsbestuur in overleg met de dorpschouffoerden elk jaar aangewezen gronden (dit geschiedt slechts in negorijgebieden waar het grondbezit zeer uitgestrekt is) liggen altijd binnen het areaal waarop Inlandsche bezitsrechten rusten, als is dat dan sedert jaren niet ontgonnen.

van kracht, aangezien een hogere wetgever deze materie nog niet geregeld heeft.

Het district had als rechtsgemeenschap niet alleen het Indonesisch beschikkingsrecht, doch hier en daar ook het bezitsrecht op den grond.

Een dergelijk bezitsrecht (ook het beschikkingsrecht) van eene gemeenschap heette en heet nog kalakeran (Tb.) of kakelian (Tt.) van laker, keli = veel. Zoo spreekt men in het Tb. van tana' kalakeran oem balak, dat dus districtgrond beteekent.

Van veel beteekenis zijn deze gronden niet, zij zijn ontstaan na de regeling der districtsgrenzen — vroeger een bron van eindeloze twisten — door den landmeter Paepke Bülow; door noodzakelijke wijziging van oude grenzen, kon het gebeuren, dat gronden, die door ingezetenen van het eene district geoccupeerd werden, aan het andere district toevielen en dus volgens het oude adatrecht door de opgezetenen verlaten moesten worden en aldus het bezit van het eerste district werden.

Vandaar dat de meeste districtsgrenzen dicht aan de grenzen gelegen zijn. Districtsgenooten kunnen dien grond ontginnen en zelfs met overjarige gewassen beplanten, mits met vergunning van het districtshoofd. De vervreemding dier gronden wordt door de adat verboden; toch is naar mij is medegedeeld door sommige vroegere hoofden wel eens in strijd met deze verbodsbepaling gehandeld.

Merkwaardig zoowel in juridisch als in historisch opzicht zijn de districtseigendommen op de hoofdplaatsen Menado en Amoerang. Aanvankelijk hadden de districten buiten de hoofdplaatsen, die gronden noodig voor den opslag van rijst, later koffie, die de bevolking krachtens gedwongen levering naar de havenplaatsen moest vervoeren; tegelijkertijd werden zij tevens pleisterplaatsen voor de karrevoerders, werden er pakhuizen en tijdelijke woningen op gezet, ja zelfs passantenhuizen voor de hoofden, die vroeger wegens de gebrekkige middelen van verkeer geregeld naar Menado geroepen werden er op gezet; zoo moet Menado oudtijds naar inlichtingen, die de assistent-resident G. J. van Dongen in 1918 inwon, bijna geheel «kalakéran» ¹⁾ geweest zijn. Om nu te

¹⁾ In het Menadosch Maleisch spreekt men van kalakéran; het Tomboeloesch woord is kalakeran.

De volgende mededeelingen zijn grootendeels ontleend aan eene door genoemden assistent-resident samengestelde nota.

voorkomen, dat karrevoerders of reizigers rechten op den grond zouden aanmatigen, werd door de verschillende districtsbesturen een eigendomstitel op dien grond aangevraagd.

Met den achteruitgang der koffieproductie en later de algeheele afschaffing der gedwongen cultuur en levering en de verbetering der verkeerswegen werden die grenzen meer en meer overbodig en gingen de districten er toe over ze te verkoopen ¹⁾. De niet-verkochte perceelen werden nu tot een ander doeleinde ingericht: als pleisterplaats, als opslagplaats voor producten werden zij niet meer gebruikt, passantenhuizen moesten weer afgebroken worden; nu gingen districtsgenooten (soms ook vreemdelingen, zelfs Inlandsche burgers) zich daar vestigen echter met vergunning van hun districtshoofd en onder de voorwaarde dat de te bouwen woningen nooit permanent zouden mogen zijn; het occupatierecht zou bovendien vervallen, zoodra het woonhuis afgebroken werd, het district de bewoonde erven noodig had, of de bewoner zijne woning niet behoorlijk onderhield. Doch wanneer de «kalakéran's» in het publiek (bijna altijd erfsgewijze) verkocht werden, dan werd den opgezetenen de gelegenheid gegeven het eigendomsrecht te koopen ²⁾.

Bij het verkoopen van enkele perceelen toebehoorende aan de districten Tomohon, Ka'kas, Tondano, Langoan en Rembokken in 1904—1905 aan den heer T. T. Tan werd helaas den opgezetenen die gelegenheid niet gegeven, hetgeen bij hen eenige ontstemming verwekte en voor den resident van Geuns de aanleiding was om den koop als ongedaan te beschouwen.

De kooper legde zich hierbij niet neder en vroeg om herstel van zijn recht, de zaak werd op de lange baan geschoven en is nu nog steeds niet opgelost.

Thans liggen op de hoofdplaats Menado nog de eigendommen van: Tomohon, Tondano, Ka'kas, Tombaririe, Langoan, Rembokken, Aris, Klabat di-bawah (of Wanoea Oerih); en in Amoe-rang die van: Sonder, Kawangko'an, Tombasian.

De kalakéran's zijn voor Menado wat de bevolkingskampongs voor de Javasche kotta's zijn, verzamelingen van kleine, schamele onoogelijke woningen te midden van Europeesche huizen. Voor

¹⁾ Tonsea in 1587, Kakaskassen in 1871, Kawangko'an, Sonder en Tompaso' in 1882 enz.

²⁾ Dit gebeurde in 1882 bij den verkoop van de „kalakéran's van Sonder, Tompaso' en Kawangko'an".

de districten zijn het lastposten geworden; met veel moeite gaart het districtshoofd de verponding, die onmogelijk door het district zelf te betalen is en pondpondsgewijze over de opgezetenen verdeeld wordt, bijeen; zelfs zijn de districten Tombaririe, Langoan, Ka'kas en Rembokken er indertijd toe overgegaan hunne gronden aan alle opgezetenen en de districten Tondano-Toulimabot en Tondano-Touliang alleen aan niet opgezetenen te verhuren. De districten hebben dus niet het minste voordeel van hunne eigendomsperceelen; de wensch is geuit waar mogelijk spoedig die gronden hetzij aan de opgezetenen hetzij aan het Land of bijzondere personen te verkoopen¹⁾.

Het district had oudtijds niet alleen gronden, maar ook pesang-grahans — loge's genoemd —, kantoren voor de hoofden, gevangenissen, passars, ja zelfs paarden, die door de tourneerende hoofden en ambtenaren gebruikt werden; en kleederen voor de «kabesaran» (plechtige ontvangst van hooge autoriteiten); van die bezittingen zijn thans nog alleen over kantoren (enkele zijn door het Land weder vernieuwd en opgebouwd) en passars. De laatste zijn nog de eenige bron van inkomsten voor de districts-kassen, die vroeger van veel meer belang waren en waaruit zelfs landmeters en dorpsonderwijzers bezoldigd werden. De grondslag van deze kassen was het groote bedrag, dat het district voor zijne verkochte bovengenoemde «kalakéran's wist te verkrijgen, daaraan werden toegevoegd contributies wegens afkoop van heerendiensten, f 0.25 per pikol koffie, die door den cultuurdienstplichtige geleverd werd, het één derde deel van het geld dat door den Waterstaat aan houtkappers werd betaald en overige heffingen. In 1874 bestonden blijkens het rapport van den regeeringscommissaris Edeling de kassen nog uit deze bijdragen; successievelijk zijn echter die districts-kassen teruggebracht tot wat zij thans meer zijn: passarfondsen.

Als tweede rechtsgemeenschap noemde ik de familie (teranak Tb.), zij is een zuivere genealogische, maar geen publiekrechtelijke gemeenschap, zooals op Boeroe (etna te) en Seran (soa). Zij moet naar de nieuwere ethnologische opvattingen²⁾ uit den stam ontstaan zijn.

¹⁾ In dien zin ook mr. J. H. Carpentier Altling in een schrijven aan den heer P. A. Moorrees (zie Adatrechtbundel IX blz. 26).

²⁾ Zie o.a. De verspreide geschriften van prof. dr. G. A. Wilken verzameld door mr. F. D. E. van Ossenbruggen deel I blz. 30 en 144, deel II blz. 346.

Of zij mogelijk voorheen de plaats tusschen den stam en het individu heeft ingenomen zooals prof. C. van Vollenhoven in zijn «Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië» blz. 140 veronderstelt, is niet met eenige zekerheid te zeggen; de inlichtingen die ik hieromtrent inwon, waren vaag en onzeker.

Vast staat dat zij die plaats reeds lang niet meer inneemt. De familiehoofden hebben dan ook geen bemoeienis met bestuursaangelegenheden, maken ook niet krachtens hunne positie deel uit van bijv. het negorijbestuur, zooals wel het geval is in de Minangkabausche landen (de panghoeloe's andiko in den nagariraad).

Zelfs wijzen verscheidene feiten er op, dat de familie als rechtsgemeenschap gaat verflauwen.

Anders is het gesteld met de rechtsgemeenschap waarvan de ontwikkelingsgeschiedenis thans nog beschreven zal worden, n.l. de negorij (negri Men. Mal., banoea Tb., Bt., Ts., Td., ro'ong Tt.).

Zij heeft zich meer en meer ten koste van de walak als eenheid doen gelden. Geen wonder ook, dat in 1912 de heeren J. H. Carpenter Alting en P. A. Moorrees in hunne zeer lezenswaardige nota's voorstelden in de Minahassa de negorij in de eerste plaats als Inlandsche gemeente in den zin van artikel 71 R.R. te beschouwen ¹⁾).

Over het ontstaan van de negorij is reeds het een en ander medegedeeld. Oorspronkelijk was de banoea of ro'ong de vestigingsplaats van den stam. Dit blijkt ook uit de in Valentijn's werk (blz. 200—201) voorkomende opsomming van »dorpen« waarvan de meeste namen overeenkomen met de latere walaknamen. Stam- en negorijbestuur waren dus één.

Men kan zich indenken hoe de scheiding allengs tot stand kwam.

Het begon met de vreedzame uitzwerming, wegens gebrek aan bouwgronden of om andere redenen, die hierboven beschreven zijn.

Het stamhoofd en zijne medebestuurders trachtten natuurlijk alles in het werk te stellen hun bestuursinvloed op de nieuwe vestiging niet te verliezen, doch langzamerhand zal dat boven hunne macht gegaan zijn. Waarschijnlijk zijn toen door hen vertegenwoordigers aangesteld, mogelijk ook hebben zij de bevolking der nieuwe vestiging toegestaan hare eigen hoofden te eligeeren. De oudste zal alweer van zelf de uitverkorene geweest

¹⁾ Zie Adatrechtbundel IX blz. 16 e. v. en blz. 25 e. v.

zijn; hij heette in het Tb. pa'endon toe'a, dat letterlijk, «tot oudste genomene», beteekent en in het Tt. pamatoe'an, dat afgeleid is van matoe'a (oud)¹⁾. Nog zijn deze woorden in het huidige negorijleven niet verdwenen; in Sonder heet het dorps hoofd in den volksmond nog altijd pamatoe'an, terwijl in de Tomboe-loe'sche, Tonsea'sche en Tondanosche landen een der dorpsbestuursleden, de straks nog te vermelden kepala djaga, pa'endon toe'a genoemd wordt.

Omtrent de verdere samenstelling van het toenmalig negorijbestuur is al heel weinig bekend. Hetgeen hieromtrent medegedeeld zal worden is ontleend aan mondelinge mededeelingen van de heeren Worotikan, Wawo-Runtu en Soepit.

Het negorijbestuur was eigenlijk een stambestuur in het klein.

Had men onder den «grooten oekoeng», het stamhoofd dus, een tweede hoofd, dat hem bij ontstentenis verving, zoo ook in het negorijbestuur.

Zelfs nog tot in de negentiende eeuw was die z.g. koemarooa (si tjoomarooa Tt.²⁾, si wawa'an oki Tb.) bekend; in de aantekeningen van Riedel op de memorie van resident Wenzel³⁾ wordt het ambt althans nog vermeld. Een andere negorijautoriteit was de toe'a loekar of, zooals Riedel zegt, de toe'a oeloekar, in het Tt. de kepala-i-loekar, het hoofd van de wacht, die de negorij tegen onverhoedsche vijandelijke aanvallen moest bewaken. Verder was er de mewètèng, de «verdeeler», die het werk onder de wachtdoenden had te verdeelen, ook noemde men hem wel wowato, naar Schwarz mededeelt, een Ternataansch woord⁴⁾, dat wellicht door Europeesche bestuursambtenaren in den tijd toen Menado nog onder Ternate ressorteerde, is ingevoerd. Als beampten van de negorij had het hoofd te zijner beschikking boodschaploopers (sē rērè'oan Tb., sē roeroe'ndoe'an Tt.,⁵⁾ en politiedienaren (sē mahawètik Tb.) Tusschenhoofden met eene positie als eertijds de demangs op Java innamen, waren in de Minahassa ook niet onbekend, speciaal in Tonsea,

¹⁾ Zie Graafland deel I blz. 67 en Tontemboansch-Nederlandsch woordenboek blz. 539.

²⁾ Zie Tontemb.-Nederl. woordenboek blz. 386.

³⁾ T. a. p. blz. 561.

⁴⁾ Zie Tontemb.-Nederl. woordenboek blz. 623. In Tondano pleegt men de gezamenlijke negorijbestuursleden nog thans wowato-banoea te noemen. Ook schijnt het woord in dien zin in Bola'ang-Mongondou te bestaan.

⁵⁾ Idem blz. 391.

de z.g. woewalèng. ¹⁾ Aan deze organisatie van het negorijbestuur is in den loop der tijden weinig getornd; alleen zijn de overbodige ambten, die de lasten der bevolking maar verzwaarden, afgeschaft.

De resident Wenzel bevond dat het aantal hoofden in de negorij «verschrikkelijk groot» was en er negorijen aangetroffen werden waar het twee-derde deel der bevolking een plaatsje in het negorijbestuur innam. ²⁾ In de overgebleven huidige ambten zijn de oude nog te herkennen. Het negorijhoofd heeft, waarschijnlijk sedert 1858 (zie Stbld. No. 69), de ambtelijke titel van hoekoem toewa, feitelijk oekoeng toe'a verkregen.

Ondergeschikt aan hen zijn de z.g. kapala's djaga, die in het Hollandsch wijkhoofden plegen genoemd te worden. Echter ten onrechte.

Hoofden of medebestuurders zijn zij niet, de hoekoem-toewa gebruikt hen als handlangers, als uitvoerders van de aan hem opgelegde taak. De Maleische aanduiding van dit ambt wijst er op, dat het ontstaan moet zijn uit den toe'a loekar (Tb.) of kapala-i-loekar «het hoofd van de wacht».

Zoo'n wacht, djaga loekar (in het Ts. doekad) was dus oorspronkelijk eene groep van wachtslieden, waarschijnlijk wel nauw verwant aan elkander, maar geen familiewijken vormend zooals die in de Gajo- en Bataklanden, Djambi (zonder Krintji) Redjang en Leboeng, Lampongs voorkomen. Behalve wachtdiensten zullen de loekars ook wel andere verplichte bezigheden in het belang van het algemeen, gezamenlijk verricht hebben; anders waren zij met het eindigen van de stammenoorlogen verdwenen. In allen gevalle waren zij zoowel onder Compagnies- als Staatsbestuur de kleinste eenheden waarbinnen persoonlijke diensten en belastingen het gemakkelijkst onder de individuen te verdeelen waren. Eischte dus de kapala balak de aan de Compagnie verplichte leveringen, de heerendiensten ten behoeve der overheid, de aan het Gouvernement te betalen hassil, dorps-gewijze, het negorij-hoofd zorgde er voor de gevraagde leveringen, diensten en belastingen loekars-gewijze op te vorderen. Nog later eischten politioneele voorschriften dat de negorij een bepaald politiegebied aangewezen werd, dat gebied werd weer loekars-gewijze ingedeeld, niet alleen buiten maar ook in de negorij (in de Minahassa een aanéengesloten groep van woningen),

¹⁾ Zie Graafland I blz. 68.

²⁾ Zie „De Minahassa in 1825" blz. 516.

zoodat waarschijnlijk eerst toen het begrip «wijk» als vertaling van loekar ontstaan is. Alleen in Tondano is het woord in dien zin onbekend; men spreekt daar nog heden ten dage van sasakeian en kapala sakeian, afgeleid van sakei = gast. Een feestmaal was oudtijds eene aangelegenheid, die de geheele negorij aanging, de ingezetenen van naburige negorijen werden dan als gasten beschouwd en plachten in Tondano beurtelings de verschillende «loekars» onthaald (onthalen = samakei) te worden; vandaar het woord sasakeian voor dorpswijk.

De grootte van een «djaga» is bij residentsvoorschrift gesteld op vijf en twintig «hassilplichtigen», feitelijk dus hoofden van huisgezinnen, omdat de hassil oorspronkelijk door hen betaald werd. De dorpschouwen nemen het met deze bepaling uiteraard niet al te nauw; het komt zelfs voor, dat de kapala-djaga belastingen int van personen, die buiten zijne wijk wonen. Toch is de djaga een reeds lang in de bevolking wortelend begrip, dat het besturen zoowel voor haar zelve als hare hoofden zeer vereenvoudigt. Onder den kapala-djaga staat in iedere wijk de mewètèng, vroeger een verdeeler van de aan de bevolking opgelegde verplichte taak, nu meer een helper van den kapala-djaga.

De hoekoem-toewa, kapala's djaga en mewètèngs vormen eene college, dat men negorijbestuur zou kunnen noemen, al is dan de hoekoem-toewa zooals reeds gezegd, de eigenlijke bestuurder, en zijn de overigen slechts zijne helpers.

Ook alweer hier echter voorkomt het democratisch karakter van 't Minahassisch volk een al te autocratisch optreden van den hoekoem-toewa. Buiten het negorijbestuur staan de djoe-roetoelis-negri, de dorpschrijver, de pengoekeer tanah, de dorpslandmeter en de mantri-ajer, de waterregelaar.

Alle drie ambten zijn van overheidswege ingesteld — de djoe-roetoelis-negri met het invoeren van de hassil, de pengoekeer tanah en de mantri-ajer onder het bewind van resident Jellesma, de eerste ter opmeting van de individueel en communaal bezeten gronden die een bron waren en nog zijn van eindelooze «perkara's», en de tweede ter verbetering van de waterverdeling in sawahstreken. Als negorijbeambten heeft men voorts nog den z.g. «toekang palakat», den dorpsomroeper, eene waarschijnlijk zeer oude instelling, waarvan Padtbrugge reeds melding maakt¹⁾, den kapala djaga politie op ondernemingen, die

¹⁾ Zie R. Padtbrugge t. a. p. blz. 327 en 328.

in het bijzonder belast is met de politie en de belastinginning onder de koelie's van de erfpachtsperceelen.

Alle negorij-bestuursleden en beambten op den toekang palakat na, werden door het districtshoofd na raadpleging van den hoekoem-toewa benoemd. De laatste wordt echter door het volk gekozen, zeer waarschijnlijk — hierboven is die meening reeds geopperd — is de volkseselectie oorspronkelijk inheemsch of-schoon benoeming door het districtshoofd toch niet uitgesloten was¹⁾. In allen gevalle is de volkskeuze thans een gewoonte-recht geworden en is zij dan ook gehandhaafd en geregeld bij residentsbesluit²⁾ overeenkomstig de voor Java en Madoera ingestelde ordonnantie van desa-verkiezingen van 1878. Kiesge-rechtigd zijn alle mannelijke ingezetenen der betrokken negorij, die den leeftijd van 20 jaren bereikt hebben, waarvan enkele categoriën zijn uitgezonderd. In sommige streken, vooral Tonsea', is de belangstelling voor eene hoekoem-toewa verkiezing buiten-gemeen groot.

Aan het ambt zijn dan ook voordeelen verbonden; in de eerste plaats kan de hoekoem-toewa huis-, tuin- en staldiensten (de z.g. sawang- en pinontol-diensten; in het Ts. zegt men voor pinontol matoka' en in het Td. maloekar) van de gemeentedienstplichtigen eischen n.l. op zijn hoogst twaalf dagen (meestal alleen in kleine negorijen) en voor sawang-diensten in elke negorij vast vijf dagen per man per jaar. Een bepaald verschil tusschen sawang- en pinontol-diensten bestaat thans niet meer.

De sawang-diensten (soemawang = met zijn velen iets ver-richten) bestonden oorspronkelijk uit tuin-, de pinontol-diensten (afgeleid van mahapontol Tb., mapontol Tt. = oproepen, aan-zeggen) uit huis- en staldiensten.

Verder heeft de hoekoem-toewa recht op 8% collecteloon en is hij evenals alle negorijbestuursleden vrijgesteld van heeren- en gemeentediensten en betaling van belastingen. Kan dus het hoekoem-toewaschap vooral in grootere negorijen zeer lucratief zijn, aan de overige ambten in de negorij zijn alleen de reeds genoemde vrijstellingen als voordeelen verbonden. Toch zijn zij in streken als Tonsea' en Tondano nog zeer gewild.

¹⁾ Zie b.v. Verhaal N° 74 uit de Tentemboansohe Teksten van Schwarz; zie ook De Minahassa in 1825 blz. 526, 564 en 565.

²⁾ Zie Adatrechtbundel VII blz. 360-363.

Het ontwikkelingspeil van het negorijbestuur staat verre boven dat van het Javaansche dessa-bestuur; onder de hoekoems-toewa heeft men er reeds, die Hollandsch verstaan en spreken hetgeen in een land als de Minahassa met een gering percentage analphabeten begrijpelijk is. Daarom verbaast het op het eerste gezicht te meer, dat de Minahassa niet een bloeiend gemeentewezen kent zooals Bali, Java en Sumatra's Westkust.

Er is al om te beginnen in de Minahassische negorij geen verzamelpunt voor de ingezetenen. Oudtijds was dat in de Tontemboansche dorpen wellicht de lésar, het dorpsplein met zijn dorpssteen (toemotowa) in het midden; ¹⁾ later zijn de menschen tot samenwoning in huizen aan rechtlijnige straten gedwongen en daarmee verdween, althans voor de Tontemboansche districten het dorpsplein. Vergaderhuizen, die volgens Riedel ¹⁾ door de gezamenlijke ingezetenen gebouwd moesten worden, waren naar mij van verschillende zijden werd medege-deeld in het oude Minahassa niet bekend. Evenmin de jongemannen-verblijven van Sumatra, Java, Bali, zelfs Timor en Adonare, die aldaar behalve tot nachtverblijf van jonggezellen, ook dikwijls bestemd worden tot vergaderplaatsen van de dorpelingen ²⁾.

De negorij-bijeenkomsten hebben dan ook meestal plaats vóór of onder de woning van het dorps hoofd waar de beperkte ruimte en de geringe beschutting tegen zonneschijn en regen herhaaldelijk een geregelden voortgang der vergadering belemmeren.

Zoo laat het zich dan ook begrijpen, dat eene negorij-«wetgeving», dat regeling, d.w.z. het opzettelijk tot stand brengen van voorschriften door de gezamenlijke negorijen-ingezetenen, in de Minahassa nog zeer weinig ontwikkeld is.

De merkwaardige adatregeling van wijlen den majoor N. E. Mogot in samenwerking met hoofden, negorijbestuursleden en ingezetenen van Langoan tot stand gebracht, door prof. v. Vollenhoven in zijn standaardwerk over het Adatrecht van Nederlandsch-Indië ³⁾ vermeld en door prof. Carpentier Alting in zijn «Grondslagen

¹⁾ De vroegere regten en verplichtingen der vrije Alifoeroes v. N. S. t. a. p. blz. 161.

²⁾ Mogelijk is het door Graafland in zijn boek deel I blz. 147 en 175 beschreven wachthuis (tempat djaga) een „survival” van een vroeger jongemannen verblijf. Ik betwijfel het. Toch beveel ik belangstellenden dit punt ter nadere bestudeering aan.

³⁾ Zie blz. 327 en 338.

der rechtsbedeeling in Nederlandsch-Indië» ¹⁾ als voorbeeld van een volksbesluit genoemd en opgenomen in den Adatrechtbundel III ²⁾ was, zooals mr. J. C. Kielstra ³⁾ zeer terecht opgemerkt heeft in het vergeetboek geraakt; de daarin voorkomende wijzigingen der oude adat worden, naar mijn persoonlijk onderzoek, slechts gedeeltelijk met name ten aanzien van het huwelijks-goederenrecht door de bevolking nageleefd.

Waar dus op het stuk van regeling de negri nog verre ten achter is bij de dorpsgemeenschappen elders in den Archipel, is natuurlijk ook van adatstraffen, zooals die op Bali, Java en Sumatra's Westkust voorkomen, hier niets te bespeuren. Mogelijk hebben zij vroeger wel bestaan; zoo moet naar verhaald, wel eens van negorij-wege boete bedreigd zijn geweest tegen zonder waarschuwing naderen van badplaatsen en andere overtredingen tegen de goede zeden.

In de weinige dorpsregelingen zoekt men tevergeefs naar zuivere adatinkomsten, die op Sumatra's Westkust, in Zuid-Sumatra en Bali, een basis vormden voor niet onbeteekenende dorpskassen, die hier slechts zeer sporadisch voorkomen en dan nog alleen bestaan van de opbrengst van klappertuintjes, nooit van adatinkomsten. Slechts zelden wordt voor het een of ander algemeen negorijbelang na beraadslaging met de ingezetenen eene hoofdelijke bijdrage, op Java oeroenan, op Sumatra's Westkust oewang hioeran, hier kolēt (Ml.) of roe'koep (Tt.) het laatste speciaal voor begrafenissen, genoemd, gevraagd.

Ook aan andere bezittingen dan geld is de negri arm. De negorijgronden (tanah kalakéran negri Ml.) behooren wel tot de belangrijkste. De meeste ontstonden door gezamenlijke ontginning van de oorspronkelijke vestiging; vervreemding van dien grond is volgens de adat verboden. Zeer veel waarde voor de negorij hebben die gronden thans niet.

De adat zegt toch, dat de ingezetenen (soms ook wel alleen de kerndorpers) het recht hebben om dien grond met toestemming van den hoekoem-toewa zonder eenige betaling of vergoeding te bewonen en te beplanten; zelfs kan dit recht, indien het een duurzaam karakter draagt vererven en ten overstaan

¹⁾ Zie daar blz. 44 noot.

²⁾ Blz. 177 e. v.

³⁾ Tijdschr. B. B. deel 47, 1914, blz. 261... en prof. C. van Vollenhoven in zijn Adatrecht van Nederlandsch Indië, aflevering 6.

van den hoekoem-toewa aan een dorpsgenoot overgedragen worden. De grond gaat dus indien men dien bewoont of met overjarige gewassen beplant voor de negerij verloren, al is en blijft zij daarvan de feitelijke bezitster, zoodat langzamerhand omzetten in individueel bezit ongeoorloofd is en v. z. m. b. nooit is voorgekomen. Wil de Indische gemeente in de toekomst van hare eigen gronden eenig voordeel trekken, dan zal zij de oude adatregelen dienen te wijzigen.

Beschikkingsrecht heeft de negorij, zooals boven gezegd is, van de moedergemeenschap: het district, overgenomen; het uit zich slechts in het beschikken over gronden in individueel of familiebezit ter uitbreiding van de gemeentekom of ter huisvesting van woninglooze ingezetenen, echter, in verband met de genoemde aanschrijving van resident Jellesma, alleen tegen behoorlijke schadevergoeding aan belanghebbenden. En algemeen is deze ééne uiting van het beschikkingsrecht niet. Waar de gronden in waarde gestegen zijn en het karakter der bevolking zeer individualistisch is (Menado, Tonsea, Meerdistricten, Kawangko'an, Sonder) bestaat deze adat niet meer; elders is zij reeds aan het afslipen.

Wat de negorij behalve gronden nog aan bezittingen heeft, is niet bijster veel: hier en daar wat klapperboomen, soms schoolgebouwen, die door de bevolking gebouwd aan het gouvernement verhuurd worden, eigenlijk ook de z.g. districtscholen, die in naam aan het district behooren, maar feitelijk door de bevolking van enkele negorijen van het district zijn gebouwd en onderhouden worden.

Dorpskassen komen bijna niet voor. Herstel en onderhoud van de «openbare werken» van het dorp, geschiedt dus middels de «gemeente»-diensten, die het volk geheel als een bijzonder soort heerendiensten beschouwt, omdat residentsregelingen te weinig aansluiting hebben gezocht aan de oorspronkelijke echte dorpsdiensten n.l. het onderling hulpbetoon ¹⁾ (hier mapaloes genoemd), dat nu nog bestaat, niet alleen ten aanzien van den landbouwarbeid en de feesten, maar ook van het onderhoud der kleine, smalle tuinwegen.

Wat mag dan de oorzaak zijn, dat de Inlandsche dorpsgemeente van de Minahassa nog ten achter staat bij die van andere beschaafde landen van den Archipel?

¹⁾ Vergelijk voor Java: prof. mr. C. van Vollenhoven t. a. p. blz. 538-540.

Zeker heeft de walak als rechtsgemeenschap de ontwikkeling van de negorij belemmerd, maar de weinige gemeenschapszin binnen het dorpsgebied is echter naar mijne meening in de eerste plaats een gevolg van den sprong, die de Minahassische maatschappij in hare ontwikkeling door de invoering van het Christendom in eene korte pooze tijds heeft gemaakt: van een nog onontwikkeld communisme naar een niet onbeduidend individualisme.

Om die reden ontbreekt hier dat gevoel voor «het onbaatzuchtige» dat besef van het algemeen belang, hetwelk voor de Javaansche en Balineesche desa, voor de Menangkabausche negari de grondslag is geweest voor een bloeiend gemeentewezen. Daarom dan ook zal de Minahassische negorij den omweg «van communistisch recht over individualistisch recht tot gemeenschapsrecht», dien prof. van Vollenhoven ¹⁾ den Javanen wilde besparen of bekorten, kwalijk kunnen vermijden. Doch, al is die weg lang, aan het bereiken van het einddoel behoeft men werkelijk niet te wanhopen.

Mogelijk zal daartoe medewerken de binnen afzienbaren tijd voor de Minahassa uit te vaardigen z.g. Inlandsche gemeentordonnantie, zooals er reeds eene voor Java en Madoera (Staatsblad 1906 N°. 83) en enkele voor de Buitengewesten bestaan.

Met de invoering van die ordonnantie zal men in de Minahassa voor de groote problemen komen te staan die men ook elders heeft trachten op te lossen.

Allereerst wat alzoo onder de huishoudelijke belangen van de dorpsgemeente te brengen is en dan de wijze waarop die belangen behartigd moeten worden. Men denkt dan aan die z.g. gemeentediensten, die het volk hier evenals elders niet als dorps-, maar meer als gouvèrnements-diensten opvat, omdat ook hier residentsregelingen te weinig aansluiting hebben gezocht aan de oorspronkelijke, echte dorpsdiensten n.l. het wederkeurig hulpbetoon (hier mapaloes genoemd).

Dan is er het groote vraagstuk van eenhoofdig of collegiaal bestuur. Of eigenlijk is dit geen vraagstuk meer. De Minahassar, dol op vergaderen en praten, wil zelf natuurlijk een collegiaal bestuur. Maar dan blijft de vraag: hoe zoo'n raad samen te stellen en aan het werk te krijgen en aan het werk te houden.

¹⁾ Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië blz. 654.

Derde probleem: is er van een behoorlijk gemeentewezen iets te verwachten in die kleine onbeduidende dorpen, die vroeger door splitsing (in de adat, zooals wij gezien hebben, niet onbekend) zijn ontstaan. Moet hier en daar niet tot samenvoeging overgegaan worden? De enkele genomen proeven schijnen weinig bevredigend, vaak moest men weer tot den ouden toestand terugkeeren. Mogelijk is hier het idee te verwezenlijken van Van Pauwert (Tijdschrift B. B. 1917) en Meyer Ranneft (Koloniale Studiën 1919) van dorpenfederatie.

En nog meer moeilijkheden zijn er te overwinnen: de ontwikkeling van de dorpskassen, de wetgevende bevoegdheid in het algemeen en de strafwetgevende bevoegdheid in het bijzonder, de eigen rechtspraak enz. enz.

Het zou verstandig zijn de oplossing van al deze netelige kwesties grootendeels over te laten aan dat nieuwe orgaan, dat de Minahassa sinds 1919 bezit, den Minahassaraad.

Met de instelling van dezen raad is door de Regeering een begin van zelfbeschikkingsrecht aan het volk verleend. De instelling van dezen lokalen raad is in de staatkundige geschiedenis van Nederlandsch-Indië in het algemeen en in die van de Minahassa in het bijzonder eene daad van zeer veel gewicht.

Sedert 1918 kon men den Regeeringskoers ten opzichte van de decentralisatie zien veranderen. De Wetgeving van 1913 en 1915 had locale raden (gewestelijke-, gemeenteraden) in het leven geroepen, die voor het overgrootste deel uit hetzij gekozen, hetzij benoemde Europeesche leden bestonden. Met de onafwendbare reeds op handen zijnde bestuurshervorming zijn in genoemd jaar ¹⁾ voor de onderafdeelingen Padang Pandjang (Sumatra's Westkust), Ogan Ilir, Komering Ilir, en Lematang Ilir (Palembang) plaatselijke raden ingesteld die of geheel (Ogan Ilir en Komering Ilir) of voor het overgrootste deel uit inlandsche leden bestaan. Echte volksvertegenwoordigingen waren deze plaatselijke raden nog niet te noemen; het betreffende artikel in de instellingsordonnantie vermeldt immers niet uitdrukkelijk, dat de leden door verkiezing aangewezen moeten worden. Zij zijn dan ook allen benoemd. De bij Staatsblad 1919 No. 64 voor de Minahassa ingestelde locale raad nu zal de eerste wezenlijke «volksraad» van geheel Nederlandsch-Indië worden; niet alleen zal deze een overwegend

¹⁾ Zie Staatsblad Nos. 308, 350, 351 en 352.

Inlandsch ledental (36 Inlanders, tegenover 4 Europeanen of met Europeanen gelijkgestelden en 1 Vreemden Oosterling) tellen, doch tevens in zijn geheel uit gekozen personen bestaan. Als beginsel is aangenomen, dat ieder der drie bevolkingsgroepen, Inlanders, Europeanen of met Europeanen gelijkgestelden en Vreemde Oosterlingen hare eigen vertegenwoordigers kiezen. Echter zullen bij de eerste verkiezing in 1919 alleen de 36 Inlanders en de overige leden door den Gouverneur-Generaal benoemd worden. De eersten zitten drie jaren, de laatstgenoemden één jaar; In 1920 worden de 4 Europeanen en met hen gelijkgestelden en de eene Vreemde Oosterling voor het eerst gekozen, zij nemen twee jaren zitting, voordat zij met de 36 in 1919 gekozen Inlanders aftreden.

De Regeering heeft het kiesrecht aan een census gebonden; als criterium van kiezer gesteld een minimumleeftijd van 23 jaren, zoodat het aantal kiezers van de Minahassa niet meer dan $\pm$ 2000 bedraagt. Eene groote teleurstelling voor het volk is, dat de vrouwen van het actief kiesrecht uitgesloten zijn; de Minahassische vrouw heeft reeds vanouds ¹⁾ eene zeer zelfstandige positie ingenomen, en het zal geene verwondering behoeven te baren, als straks de Minahassaraad de Regeering eene uitbreiding van het kiesrecht in dien zin gaat voorstellen. Het kiesrecht is direct, de kiezers kiezen voor elk kiesdistrict een bepaald aantal vertegenwoordigers, de Regeering heeft zich blijkbaar voorgesteld, dat er tusschen gekozenen en het door hen vertegenwoordigd district een zekere band zou blijven, vandaar dat de kiesdistricten samenvallen met de bestuursdistricten, zooals die bij Staatsblad 1903 N°. 249 gewijzigd bij Staatsblad 1908 N°. 305 zijn vastgesteld; eene indeeling van de Minahassa in eenheden, die, zooals boven reeds gezegd, zooveel mogelijk overeenkwamen met de oude walaks. Maakt de candidaatstelling stemming noodzakelijk, dan geschiedt deze mondeling voor eene stemcommissie, die zoo min mogelijk uit Inlandsche ambtenaren of beambten mag bestaan. Een volkomen waarborg voor een absoluut zelfstandige en onbeïnvloede keuze is deze methode niet, al is dan op poene van negen maanden gevangenisstraf of zes honderd gulden boete den commissieleden geheimhouding opgelegd.

¹⁾ Zie Tendeloo. De toestand der vrouw in de Minahassa (Med. vanwege het N. Z. G. 17^e jaargang blz. 10 v. v.).

Van eene evenredige vertegenwoordiging kan in de Minahassa natuurlijk geen sprake zijn; bij de stemming beslist de betrekkelijke meerderheid van stemmen wie gekozen is. Voor de overige bepalingen der kiesregeling verwijs ik naar Staatsblad 1919 N°. 65.

Behalve een Minahassaraad bracht 1919 dit gewest ook een

Gemeenteraad voor Menado.

Dit lichaam zal ongetwijfeld aan een behoefte voldoen. Tot nog toe had een Gemeentefonds, bestaande uit door den resident benoemde leden, zoowel ambtenaren als particulieren, de bijzondere belangen van Menado behartigd. Ofschoon niet ontkend kan worden, dat deze commissie met de te harer beschikking staande fondsen, grootendeels uit passargelden bestaande, veel goeds verrichtte (straatverlichting, bouw van eene gemeentebioscoop, enz.), toch bezat zij, van wege gemis aan rechtspersoonlijkheid, van wege hare samenstelling, die geheel van den resident afhankelijk was, onvoldoende bevoegdheden om belangrijke aangelegenheden zelf aan te vatten.

Thans zij nog met een enkel woord het een en ander omtrent

het Europeesch Bestuur

medegedeeld. Sedert de vestiging van de O.-I.-C. in 1654 onder den gouverneur der Molukken Hustaart, had men hier eerst kommandanten, later als hoofd van het gewest een onderkoopman, en daarnaast in Valentijn's tijd een sergeant en 28 posthouders «waaronder 4 of 6 korporaals plegen te loopen.»¹⁾ Boven dien werd gebruik gemaakt van tolken, «waarvan men zich noodshalve bedienen moest, omdat men anders met deze volkeren niet kon teregt geraken».²⁾ Een goeden naam hadden deze tolken blijkbaar niet. Valentijn vertelt van hen:

«zij wisten die opperhoofden hier of daardoor bij een sluikhandel (daar een voordeeltje op zat) eerst in den knip en zoo ver te krijgen, dat zij zich wel wachten moesten iets van hen, zoo zij al iets, dat niet wel was, hooren mogten, te zeggen. Bij den Inlander nu wisten zij zich bijzonder aangenaam te maken, met hen deze of gene groote titels, die hen wacht- of dienstvrij

¹⁾ François Valentijn's Oud en Nieuw Oost-Indiën uitgegeven door Dr. S. Keijzer deel I blz. 200.

²⁾ Valentijn t. a. p. blz. 201.

maakten en hen van het gewoon arbeiden bevrijdde, te bestellen, waarvoor zij dan van deze eenige geschenken genoten, die hen met dertijd zeer vet en magtig maakten». ¹⁾ En nog in de 19^e eeuw had resident Dürr als handlanger voor zijne geduchte knevelarijen den beruchten tolk Urbanus Mattheos; de staaltjes, van wets-, rechts- en zedeverkrachting, die resident Wenzel van deze Europeesche bestuursautoriteiten mededeelt zijn schier ongelooflijk ²⁾; de z.g.n. gekommitteerden, die belast werden met het onderzoeken van rechtzaken of grenskwestie's schenen niet veel beter te zijn; integriteit en onomkoopbaarheid kenden zij niet.

Tot 1824 stond de onderkoopman, later de resident onder den gouverneur van Ternate; in dat jaar werd de geheele residentie een onderdeel van het gouvernement Amboina, een onmogelijke toestand, die in 1859 werd opgegeven, zoodat sedert dat jaar de resident van Menado rechtstreeks onder den gouverneur-generaal staat. Een assistent-resident had men toen nog niet. Rechtstreeks onder den resident voerden eerst z.g. opzieners of commandanten het bewind. Omtrent hunne ressorten heb ik weinig gegevens kunnen vinden. Graafland (deel I blz. 57) zegt, dat deze ambtenaren hunne standplaatsen in Kema, Tondano, Amoerang en Belang hadden. Toentertijd bestond de Minahassa uit zeven districten, die in 27 balaks waren verdeeld. Wellicht stonden de opzieners aan het hoofd dier districten. In 1857 kreeg men hier voor het eerst controleurs (zie Stbld. 1856 No. 28); de Minahassa werd in vijf afdeelingen verdeeld, n.l. Kema, Tondano, Menado, Amoerang en Belang met standplaatsen onderscheidenlijk te Kema (later Ajermadidi) Tondano, Menado, Amoerang en Ratahan. In verband met de afschaffing van de Gouvernements koffiecultuur werd dit aantal afdeelingen in 1898 (S. No. 232) tot drie ingekrompen: Menado, Amoerang, Tondano. De controleurs bleven rechtstreeks onder den resident staan tot in 1911 (S. 216) de afdeeling Menado werd gevormd waardoor de genoemde afdeelingen tot onderafdeelingen werden gedegradeerd, de controleurs een minder zelfstandig bestuur voerden en de resident niet meer hun directe chef was — hetgeen de buitenstaanders nog wel eens vergeten — en zich meer tijd kon gaan geven aan andere niet min belangrijke gedeelten van zijn gewest.

¹⁾ Valentijn t. a. p. blz. 20.

Zie ook wat Padtbrugge t. a. p. blz. 314 van den tolk Bastiaan Sawaij verhaalt.

²⁾ Zie de Minahassa in 1825 blz. 526-532.

De Europeesche bestuursambtenaren — althans de controleurs — zijn tevens met de rechtspraak belast. Zij zijn de magistraten, die in de eerste plaats strafrechter zijn ter berechting van overtredingen en misdrijven waartegen straffen zijn bedreigd van hoogstens drie maanden hechtenis of gevangenisstraf, of *f* 500.— boete; daarenboven oordeelen zij, behalve de magistraat van Menado ieder binnen zijn ressort, over alle burgerlijke rechtsvorderingen, ingesteld tegen Inlandsche burgers, wanneer het onderwerp van het geschil eene waarde heeft van niet meer dan *f* 50.—, terwijl alle magistraten in de Minahassa in het hoogste ressort kennis nemen van de aan hooger beroep onderworpen vonnissen der districtgerechten in zaken van overtreding. Deze districtgerechten zijn met het negorijhoofd, die de bevoegdheid bezit om «geringe geschillen, blootelijk bijzondere belangen der negorijlieden ten onderwerp hebbende» in overleg met de oudsten in der minne bij te leggen, de eenigste overblijfselen van de vroegere inheemsche rechtspraak. Genoemde gerechten oordeelen in eersten aanleg door Inlanders of vreemde Oosterlingen tegen eigenlijke gezegde Inlanders (dus niet tegen Inlandsche burgers) ingestelde burgerlijke rechtsvorderingen, wanneer de waarde in geschil niet meer dan *f* 50.— beloopt en over alle overtredingen met uitzondering van die in zaken van pachten en belastingen van eigenlijk gezegde Inlanders op welke is gesteld eene boete niet te bovengaande de som van *f* 15 of eene gevangenisstraf van één tot zes dagen.

De Landraad met een gegraduateerden voorzitter is hier evenals elders de gewone Inlandsche rechter. Het leeuwendeel van zijn taak is de berechting van civiele zaken. De Minahasser is zeer procedeerlustig en brengt met zijn meest ingewikkelde zaken de landraad meestal tot eene minnelijke schikking. Hierbij wordt maar al te dikwijls het gemis aan een gecodificeerd inheemsch recht en deugdelijke bewijsmiddelen gevoeld¹⁾.

¹⁾ De lezer zij voor verdere gegevens omtrent de rechtsbedeeling in de Minahassa verwezen naar het Menado-reglement in Staatsblad 1882 N° 27, dat na genoemd jaar echter schier ontelbare malen is gewijzigd. Het opnieuw afdrukken van het geheele reglement in het Staatsblad is eene dringende behoefte. In Menado zijn volledig bijgewerkte exemplaren zeer zeldzaam! Zie verder ook mr. F. C. Hekmeijer in Indische Gids 1904 deel II blz. 1026 e. v. en J. H. Carpentier Alting in hetzelfde tijdschrift 1901 blz. 129-133 en zijne bekende rapporten en voorstellen over het adatrecht.